

3177

616.9

S-38

616.9

S-38

№ 1.

ԺԱՆՏԱՆԻՑ ԿԱՄ ՉՈՒՄԱ
(103)

130

Կազմից Ալեքսանդրապոլու ժողովրդի համար

ԲՃ. Ն. ՏԷԲԻՍԻԱՆՍԿԻ

12002

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ

1901

2018

1598
«Թէ ալկահոլիզմի և թէ ուրիշ բոլոր վարակիչ հի-
ւանդութիւնների դէմ կռուելու առաջին պայմանն
է աշխատել, բառիս ընդարձակ նշանակութեամբ: Հար-
կաւոր է անվերջ կրկնել այն վնասը, որը առաջ է
գալիս յիշեալ ախտերից: Այդպիսի ռեկլամներ պէտք
է տեղաւորել դեղատոմսերի, զանազան տեսակ պայ-
մանագրերի, տետրակների ու դասագրքերի վրայ,
նաև այն բոլոր արկղների երեսին, որոնցով ծախ-
վում են ծխախոտ և զանազան իրեր, երկաթու-
ղիներին սոմսակների, երեխանց խաղալիքների և
մինչև անգամ շուկաներում ծախվող թաշկինակ-
ների վերայ:

Անհրաժեշտ է տների պատերի վրայ ահագին
տառերով գրել բոլոր սպառնացող վտանգների մա-
սին և նոյնը յաճախակի տպագրել պարբերական
թերթերում և այլն:

Մի խօսքով անհրաժեշտ է զօրեղ, ձանձրացուցիչ,
բարձրագոյ ռեկլամ, այնպէս որ ոչ ոք չկարողանայ
անցնել փողոցով, կառք մտնել, ձեռքն առնել լրագիր,

որ չ'հանդիպի այն պարզ մտքին, որը դուք ամեն
կերպ աշխատում էք ներշնչել ժողովրդին:»

Պրոֆ. Փօլեռ:

Համակրելով պրոֆ. Փօլետի վերոյիշեալ կար-
ծիքին և համոզուած լինելով որ ժողովրդին քանի
յաճախ և շատ կրկնես միևնոյն միտքը, այն-
քան նա լաւ և շուտ կըմբռնէ ասածը, թոյլ տու-
լինք մեզ կազմել նորից մէկ գրքոյկ ժանտախտի մա-
սին, չնայելով որ այդ բովանդակութեամբ կայ ար-
դէն մի երկու ժողովրդական հրատարակութիւն:

Տ. Իս.

616.9

S-39
6100

194-55

№ 1.

ԺԱՆՏԱՆՈՏ ԿԵՄ ՉՈՒՄԱ

Կազմեց Աղեքսանդրապօլու ժողովրդի համար

ԲՃ. Ն. ՏԷՐ-ԻՍԱՀԱՆԵԱՆՅ

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ

Տպարան Գ. Ս. Սանոյեանցի

1901

16544

010

18-181

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 7-го Апрѣля 1901 г.

ԺԱՆՏԱԽՏ ԿԱՄ ՉՈՒՄԱ

Ոչ մի տարափոխիկ հիւանդութիւն այնպէս
ոտոկալի անունն չունի, ինչպէս խաչերան և ծա-
ղախաչ կամ չախան, մանաւանդ վերջինս, որին
ժողովուրդն անուանում է «մարդկային մտրակ» կամ
«սե մահ»: Ժանտախտն այս անունն ստացել է իւր
աւերիչ բնաւորութիւնից, որովհետեւ թէ հին և թէ
նոր ժամանակներում, ուր որ նա յայտնուել է, թո-
ղել է իւր յետեից անմարդաբնակ գիւղեր ու քա-
ղաքներ, նոյն իսկ ընդարձակ նահանգներ:

Ամեն անգամ, երբ անպատրաստ ժողովուրդը
ենթարկուել է այս սարսափելի մահտարածամին,
միշտ գլուխը կորցրած՝ սկսել է փախչել իւր տուն
ու տեղից, մի կերպ կեանքն ազատելու յուսով:

Ժանտախտը տարափոխիկ (կաշողական) հիւանդութիւն է։ Նա փոխուում է հիւանդի ու մեռածի կամ նրանց շորերի և իրեղէնների միջոցով։ Ժանտախտի թոյնը քամին չի կարող մի տեղից միւս տեղը տանել։ Երբ որ մի տեղ ժանտախտ է երևում, պէտք է հաստատ գիտնալ, որ հիւանդութիւնը անպատճառ ներս է բերուած վարակուած երկրից եկած մարդկանց կամ ուղարկուած ապրանքների հետ։ Նա գիւղից գիւղ, քաղաքից քաղաք անցնելով՝ տարածուում է հեռու երկիրներ, կլանելով միլիոնաւոր զոհեր, ուր աղգարնակութիւնը ապրում է կեղտոտ և անմաքուր տեղերում և վարում է առողջապահական կանոններին հակառակ կեանք։ Բայց, չնայելով ժանտախտի սոսկալի բնաւորութեանը, նրանից կարելի է պաշտպանուել և վարակուած դէպքումն էլ բժշկուել։

Այժմ ամենեւին չեն կասկածում, որ այն երկրներում, որտեղ ժողովուրդը խելացի և մաքուր կեանք է վարում, ժանտախտը չի կարող տարածուել և եթէ որեւէ կերպով մուտք գործէ, այնուա-

մենայնիւ մեծ վնաս չի կարող տալ, որովհետեւ ժողովուրդը գիտակցօրէն պաշտպանուում է հիւանդութեան դէմ և չի համարիլ այն «Աստծու պատիժ» կամ «դառն ճակատագրի արգիւնք»։

Մի ժամանակ կարծում էին, թէ ժանտախտի բունը Եգիպտոսի նեղոս գետն է, ինչպէս որ Գանգէսը խոլերայի համար։ Սակայն վերջին ուսումնասիրութիւնները ցոյց տուին, որ բացի Եգիպտոսից, Հնդկաստանի սրբաղան գետը, Գանգէսը, բուն է թէ խոլերայի և թէ ժանտախտի։ Ժանտախտը բաւական հին հիւանդութիւն է։ Այս ախտը կար դեռ Քրիստոսից 2—3 դար առաջ, որի մասին գրել են ժամանակակից պատմիչները։ Քրիստոսից 542 տարի յետոյ, ժանտախտը Եգիպտոսից անցել է Եւրոպա և մեծ վնասներ է հասցրել։ Բայց նա ոչ մի անգամ այնպէս սոսկալի աւերում չէ առաջացրել, որքան XIV-րդ դարում։ Այդ ժամանակ հիւանդութիւնն սկսուել է Զինաստանում, այնտեղից փոխուել է Հնդկաստան, Պարսկաստան. իսկ յետոյ Կովկասի վրայով անցել է Ռուսաստան, Լեհաստան, Գերմանիա,

Փրանսիա, Իտալիա և Սպանիա: 13 տարուայ ընթացքում համաճարակ հիւանդութիւնը կոտորել է Եւրոպայում 25 միլիոն մարդ, իսկ եթէ հաշուի առնուի նաև Ասիայի բոլոր երկրներում կոտորածները, կստացուի 43 միլիոն մարդ: Այսպիսի մեծ կոտորած չի եղել և չի լինիլ ոչ մի պատերազմի և ոչ մի ուրիշ վարակիչ հիւանդութեան ժամանակ: Յիշեալ համաճարակը Եւրոպայում շարունակ կոտորում էր թոյլ կերպով մինչև 17-րդ դարը, իսկ այդ ժամանակ նա կրկին ստացաւ լայն ծաւալ և միայն Լոնտոնում կոտորեց 68,000 հոգի: Այս դէպքից յետոյ հիւանդութիւնը երեւցել է միայն Եւրոպայի ծովափնեայ քաղաքներում, եթէ չհաշուենք Մոսկուայի դէպքը 1771 թուին, երբ օրական կոտորում էին 600 — 1000 հոգի: Այդպիսով գերեզման մտան քաղաքացիներէց 56,000 հոգի:

Այս սաստիկ դէպքերը հետզհետէ դարձրին ուսումնականների ուշադրութիւնը իրանց վրայ և չընորհիւ հիւանդութիւնների ուսումնասիրութեանը, ժողովուրդը, քանի գնում, աւելի ու աւելի ապահով

է զգում իրան այգպիսի սոսկալի կոտորածներից: Վերջին դարում թէպէտ և պատահել են անընդհատ համաճարակներ, բայց ոչ մէկը այնպիսի մեծ ծաւալ չէ ընդունել, ինչպէս լինում էին առաջ: Յիշենք այս դարում պատահած դէպքերը: 19-րդ դարի առաջին կեսում Թուրքիայի մէջ մի քանի անգամ կրկնուել է ժանտախտը թէ ծովափնեայ քաղաքներում և թէ երկրի ներսը: 1805-ի համաճարակը օրական 400 հոգի զոհ էր տանում Էրզրումում: 1881 թուին ժանտախտը Տրապիզոնում օրական կոտորում էր 100 — 200 հոգի: Վերջին անգամ նա տարածուեց 1839 թուին և հասաւ մինչև Կարս, Ալեքսանդրապոլ, Երևան: Չամախում և նրա շրջակայքում ժանտախտից մեռան մօտ 70,000 հոգի: 1802 — 1843 թիւը ժանտախտը շարունակ կրրկնուելով անցել է Կովկասի դանազան քաղաքները և մեծամեծ վնասներ է հասցրել բնակիչներին: 1879 թուին ժանտախտը յայտնուեց հաշտարխանի Վերլեանկա գիւղում, բայց իսկոյն կարողացան առաջն առնել և չտարածուեց: Սրանից 7 տարի առաջ,

Ժանտախտը նորից երևան եկաւ արեւելեան երկր-
ներում և մի քանի շաբաթուայ մէջ 2ինաստանի մի
քաղաքում մեռան 60000 մարդ։ Կանտոն քաղաքում
100 հիւանդից 95-ը մեռնում էին։ Այս համաճարա-
կը 2ինաստանից անցաւ Հնդկաստան և ամենից ա-
ռաջ երևաց Բոմբէյ քաղաքում։ Բոմբէյը ծովափնեայ
քաղաք լինելով՝ վարակուեց եկտոր նաւերից։ Ժան-
տախտի ներս սպրտուելն սկզբում աննկատելի ե-
ղաւ, իսկ յետոյ հետզհետէ սուր կերպարանք ստա-
նալով՝ հինգ-վեց ամսի ընթացքում կոտորեց 15000
հոգի։ Հնդկաստանի Ժանտախտը դեռ չէ վերջացել
և կոտորում է մինչև օրս շաբաթական մի քանի
հարիւր մարդ։

1899 թուի յուլիս և օգոստոս ամիսներին Ժան-
տախտը յայտնուեց մեր երկրի սահմաններում, Կո-
լորովկա գիւղում (Հաշտարխանի նահանգում)։ Ան-
միջապէս միջոցներ ձեռք առան նրա առաջն առնելու
և բարեբախտաբար, կարողացան վարակման դէմ
կռուել։ Նորերս դարձեալ լուրեր են գալիս, թէ
Ժանտախտը յայտնուել է Անգլիայի Դաղգո քաղա-

քում, Ալեքսանդրիայում, Կ. Պոլսում, Էրզրումում
և այլն, բայց թէ ինչով կը վերջանայ, ապագան ցոյց
կը տայ այդ։

Ուրեմն Ժանտախտը հեռու չէ մեղանից։ Մնում
է, որ մենք զգուշութեան միջոցներ գործ դնենք
վտանգի չենթարկուելու համար և աշխատենք հէնց
սկզբից նրա տարածման առաջն առնել, գործ դնե-
լով այն միջոցները, ինչ որ սովորեցրել է մեզ Ժա-
մանակակից գիտութիւնը։

Գիտնականները արդէն հաստատ գտել են, որ
Ժանտախտը միւս վարակիչ հիւանդութիւնների, օր-
խտերայի, դիֆտերիտի, տիֆի նման, ունի իւր վա-
րակիչ թոյնը, որ ստացւում է բացիլներէ կամ միկ-
րոբներից։ Միկրոբները մտնելով մեր կազմուածքի
մէջ արտադրում են իրանցից թոյն և այդպիսով թու-
նաւորում են մեր արիւնը և քայքայելով կազմուածքը,
մահ առաջացնում։ Ժանտախտի, ինչպէս և բոլոր միւս
վարակիչ հիւանդութիւնների միկրոբները հասարակ
աչքով անտեսանելի են և միայն խոշորացոյցով նր-
բանց կարելի է գիտել։ Այս միկրոբը կամ բացիլը

հիւանդից կամ նրա իրեղէններից անցնում է առողջին, աճում է նրա մարմնի մէջ և թունաւորում նրան: Ժանտախտի միկրոբը գտնւում է գլխաւորապէս հիւանդի ուռուցքների մէջ, որով կարելի է վարակել նոյն իսկ կենդանիներին, երբ թոյնը սրսկում են նրանց կաշուի տակ: Միկրոբի աճելուն նպաստում են այլևայլ տեսակի նեխուղ նիւթեր, բայց նա աւելի արագ բազմանում է կենդանիների մէջ, որովհետև նրանք այդտեղ գտնւում են զարգանալու ամենանպաստիչ թէ սնունդ և թէ հարկաւոր տարութիւն: Գենդանիների կազմերից ամենից զգայուն է մկների կազմը, և նկատուած է ընդհանրապէս, որ համաճարակների սկզբից թէ դաշտերում և թէ տըներում, նրանք դուրս են թափւում բներից, թքում են արիւն ու սատակում: Հասկանալի է, որ սրանք մէկ տանից միւս տունը մտնելով տարածում են հիւանդութիւնը: Համաճարակի տարածուելուն խիստ նպաստում են և ճանճերը: Սրանք յոտում են հիւանդի վրայ, ապա թուշում, նստում են առողջի վրայ և կծելով նրան, վէրք են բաց անում ու հիւ-

ւանդից բերած թոյնը մտցնում են նրա մէջ:

Որովհետև կենդանիները ազատ չեն վարակուելուց և վարակումը տարածելուց, ուստի համաճարակի միջոցին օրէնքով պահանջւում է տանու կենդանիներին, թուշուններին կամ առանձնացնել և կամ կոտորել, այսպէս, օրինակ կոտորում են շներին, հաւերին, կատուններին և այլն:

Ժանտախտի թոյնի աճելուն նպաստում է խոնաւ օդը, հողը և անմաքրութիւնները, այնինչ լոյսը և չորութիւնը աննպաստ պայմաններ են միկրոբի համար: Այս իսկ պատճառով անհրաժեշտ է ապրել լուսաւոր և չոր բնակարաններում, քանի որ նեղ և խոնաւ բնակարանները համաճարակի ժամանակ միշտ երկիւղալի են: Թէև ժանտախտի համար եղանակները նշանակութիւն չունին, բայց և այնպէս նրկատուած է, որ ամառուայ շոգերին երբեմն ժանտախտը թուլանում է շնորհիւ չոր օդի: Միկրոբները մեռնում են բարձրատիճան տաքութեան մէջ, ուստի եռացրած ջրերի ու եփած կերակուրների մէջ նրանք չեն կարող մնալ: Այս էլ պէտք է ի

նկատի ունենալ, որ հիւանդութեան թոյնը աճում է ոչ միայն հողի երեսին, այլ և նրա տակի շերտերում, մի քանի մատնաշափ խորութեամբ:

Արդէն առաջինը, որ ժանտախտը բնաւորութեամբ նման լինելով միւս վարակիչ հիւանդութիւններին, ունի նրանց պէս զարգացման վաղտնի և յայտնի շրջաններ, սրբնթաց և թեթիւ դէպքեր: Հիւանդութեան վաղտնի շրջանը տևում է 7-ից—15 օր: Այս միջոցում հիւանդն ամենեկին չի զգում իւր վարակուելը, բացի թեթիւ թուլութիւնից: Բայց վաղտնի շրջանն անցնելուց յետոյ հիւանդութիւնը երևան է գալիս և սաստկանալով տևում է 3—5 օր: Առհասարակ նկատուած է, որ եթէ հիւանդն այս 3—5 օրը յաջող անցկացրեց, ապա յուսալի է, որ կ'առողջանայ:

Այժմ անցնենք հիւանդութեան նկարագրութեանը: Ժանտախտով հիւանդացողն սկզբում դուրսնում է և դողը տևում է 2—3 ժամ, իսկ յետոյ սկսում է տաքացնել, որից ուժաստատ է լինում: Հիւանդը գանգատւում է, թուլութիւնից, զգում է

սաստիկ ծարաւ, նրա աչքերը շառագունում են, արիւնով լցւում, տրամադրութիւնը վատանում է. կուրծքի վրայ ճնշումն է զգում, սիրտը խռովում է, մաղձը լինում է դեղին: Սիրտը քանդուելուց յետոյ հանդստանում է, սակայն այն հանդստանալը մի տեսակ թմրութիւն է, որ նրան ձգում է անզգայութեան մէջ: Հիւանդը գէշն է տալիս, չի դադարում անկողնում, ուզում է տեղից փախչել: Եթէ հիւանդութիւնը ծանր է, ապա հէնց առաջին օրում դուրս են գալիս ուռոյցքներ (բուբոն), որոնք մինչև հասնելը սաստիկ ցաւ են պատճառում ուռած տեղերում, աճուկներում, թեւերի տակը և պարանոցի վրայ: Ուռոյցքները թեթիւ դէպքում երևում են 3—4 օր յետոյ: Հիւանդի լեզուն ծածկւում է սպիտակ փառով, շարունակւում է փխսումն. կաշին չորանում է և տաքանում, մէղր և աղբր չի կարողանում պահել:

Երբ հիւանդի կազմուածքը ամուր է, կարողանում է ցաւերին դիմանալ, ապա ուռոյցքները հասնելով թարախակալում և բլշում են:

Խսկապէս մահացու են համարուում պարանոցի ուռուցքները, որոնք գեռ չը բլած, հիւանդը մեռնում է: Բացի ուռուցքներից, հիւանդի մարմնի վրայ երևում են մեծ բծեր, որոնք լինում են մուգ կարմիր, կապոյտ և սև գոյնի:

Ուռուցքները դուրս գալուց 1—2 օր յետոյ, հիւանդն սկսում է քրտնել. քրտինքն յայտնուում է նախ գլխի վրայ, յետոյ երեսին, ապա կուրծքին և բոլոր մարմնին: Հիւանդն ունենում է 40—41°/0 տաքութիւն, որը իջնում է հետզհետէ կամ մի անգամից: Այս ժամանակ հիւանդի տրամադրութիւնը լաւանում է, ցաւերը մեղմանում են, ախորժակը բացւում է, ուշքը վրան է գալիս և հիւանդը քիչ—քիչ առողջանում է:

Հիւանդութեան ծանր դէպքերում հիւանդի անհանգստութիւնը շատանում է և նա շարունակ դառանցում է ու յանկարծ մեռնում: Պատահում են դէպքեր, որ քթից, թոքերից արիւն է գալիս, օտքերն ու ձեռքերը ցնցւում են, հիւանդը շուտ—շուտ և համարեա անընդհատ զկուտում է ու մեռնում:

Հիւանդութիւնը եթէ սրընթաց բնաւորութիւն ունի, հիւանդը մեռնում է 3—4 ժամում:

Մենք նկարագրեցինք հիւանդութեան ծանր տեսակները: Բայց յաճախ մարդիկ վարակւում են թեթիւ կերպով, այնպէս որ նրանց չէ հը էտէն ճշմարտութիւնը, եթէ վարակուած են ժանտախտով: Այսպիսիներն առհասարակ ունենում են 38—39°/0 տաքութիւն 7 օր: Հիւանդութեան նշանները առաւօտները թուլանում են, իսկ երեկոները սաստկանում: Մարմնի վրայ ուռուցքներն ու բծերը երևում են 3—4 օրում, սրից յետոյ սկսում են քրտնել և ապա հիւանդը առողջանում է: Այսպիսի հիւանդներն աւելի նպաստում են հիւանդութեան տարածուելուն: Նրանք ման են գալիս անարգել և իրանց հազորդակցութեամբ վարակում են ուրիշներին և ցաւը տարածում:

Ժանտախտի սրընթաց դէպքի նկարագիրն այսպէս է անում Լարէ բժիշկը. — պատերազմի ժամանակ, — ասում է նա, — ժանտախտով հիւանդները սոսկալի ցնցումով վայր էին ընկնում, նրանց երեսներն այլանդակւում էին շրթունքներն ուռչում, լե-

գունը դուրս էր գալիս բերանից. դուրս էր գալիս գարշահոտ լորձուկ (թուր): Հիւանդների աչքերն անշարժ էին ու բնից դուրս ընկած, կաշին գունատ էր: Հիւանդների մարմինը ամբողջապէս ենթարկուում էր ջղաձգութեան. սարսափելի տանջանքներից կատաղի կերպով գոռում էին և գետին էին գլորուում: Մեռնելուց յետոյ մարմինները ծածկուում էին թաթախակալած բծերով»:

Հիւանդի հասակը և դրութիւնը միջոց են տալիս առաջուց գուշակել, թէ ինչ ելք կունենայ ժանտախտով հիւանդացողը: Յայտնի է, որ ժանտախտն համաճարակի սկզբում և վերջում թոյլ է լինում: Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ ուռույցքները յայտնուելը լաւ նշան են, ոտովհետև ուռույցքները դուրս են գալիս հիւանդութեան երկար տևելուց: Այս դէպքում եթէ հիւանդը կարողացաւ 3 — 4 օր եւս ապրել, ապա յոյս կայ, որ կ'առողջանայ: Հիւանդի տարիքը մեծ նշանակութիւն ունին ցաւին դիմանալու խնդրում: Ընդհանրապէս փոքրահասակները և հասակաւորները ցաւին դժուար են դիմանում, մինչդեռ մի-

ջահասակները լաւ են տանում ցաւի սաստկութիւնը: Պարանոցի ուռույցքները, բերանի կամ փորի արիւնահոսութիւնը, բծերը նոյնպէս և սաստիկ զաւանցելը վատ նշան պէտք է համարել:

Ժանտախտի ժամանակ զգուշութիւնն աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան թէ բժշկութիւնը: Հատ մարդիկ համաճարակի ժամանակ զոհ են դնացել հէնց նրա համար, որ արհամարել են ամեն խելացի միջոցներ և անզգոյշ են վարուել իրանց սպառնացող վտանգի դէմ, կարծես դիտմամբ կամեցել են ցաւը փորձել: Պէտք է բոլորովին կտրել յարաբերութիւնները վարակուած տների և թաղերի հետ: Կասկածելի կարծուած իրերը պէտք է կամ այրել կամ ախտաջինջ անել զանազան միջոցներով: Ախտահանութեան նպատակն է ոչնչացնել ժանտախտի թոյնը, որը երկար միջոց ապրում է նեխուող ու փթող նիւթերի մէջ: Հիւանդութեան թոյնը երկար ժամանակ իրանց մէջ պահում են գլխաւորապէս հետեւեալ նիւթերը — ուլտաբի բուրդը, բամբակը, ձիու մաղը, մետաքսը, փայտեայնը, փայտեայնեայնները, բրդէ,

1003
10001

մետաքսէ, բամբակէ գործուածքները, սպունգը, թուղ-
թը, գիրքը, փետուրները, հին շորերը, մետաղները,
փողը, ճարպը, չոր մրգերը, ծաղիկները: Հացահա-
տիկները երկրւոյի չեն: Ժանտախտի պատմութիւ-
նը ցոյց է տալիս, որ հիւանդութիւնը փոխուած է
կաշեւոր հիւանդից կամ վարակուած իրերից: Եթէ
կարողանանք հիւանդին կամ նրա գործածած իրերը
մեղանից հեռացնել, վարակման առաջը կանգնուի:
Հիւանդի շուրջը եղած օդը վարակուած լինելով,
փտանգաւոր է շրջապատողների համար: Թէպէտ
միկրոօքսիդներն օդի միջով չեն անցնում, բայց միանա-
լով օդի մէջ յոյացող անտեսանելի մարմինների հետ
օդը ներշնչելիս՝ մտնում են մեր մէջ և մեզ վա-
րակում: Թէ որ ատոման հիւանդի իրերը վնասա-
կար են, այդ բանին կարող են օրինակ լինել հե-
տեւեալ դէպքերը:

Մի վանքում մեռնում է ժանտախտով վարակ-
ուած մի մարդ: Նրա թղթերը փակում են մի արկ-
ղի մէջ ու պահում: Դէպքից չորս տարի յետոյ, վա-
նահայրը բաց է անում արկղը և վարակում է թղթ-

թերից ու մեռնում: Վանահօրից վարակում են մի-
աբանութեան միւս անդամները ու նոյնպէս մեռնում:

Մի ուրիշ դէպք պատահում է Չմիւռնիայում:
Այստեղ մի մարդ մեռնում է ժանտախտից նրա օրդին
հօր իրեղէնները ծրարում պահում է ու գնում Եւրոպա:
Երեսուն տարի յետոյ նա վերադառնում է Չմիւռնիա
և սկսում է գործածել հօր իրերը: Արանցից նա վա-
րակում է ու մեռնում:

Արդէն վերկն ասուեց, որ ժանտախտը զաւոյնի
շրջանում շատ զգալի չէ, բայց յետոյ ստանում է
սուր կերպարանք. ուստի ցանկալի է որ համաճարակի
ժամանակ թեթի հիւանդութիւններ զգալիս, առանց
զանցառութեան վաղօրօք բժիշկ հրաւիրուի: Իսկ ուր
որ բժիշկ չկայ կամ ուշանում է, կարելի է գործ
գնել հետեւեալ նախապաշտպանողական միջոցները.
Նախ և առաջ պէտք է հիւանդի պարկած սենեակը
հողմահարել, բաց անելով դուռն ու պատուհանը,
որպէս զի օդը մաքրուի: Եթէ հիւանդը ջերմում է
և անհանգիստ է, պէտք է օրական մի քանի անգամ
թրջել մարմինը ջրախառն քաղախով և ցամաքացնել

շորով: Կարելի է նաև ամբողջ մարմինը փաթաթել թրջած քաթանով: Գլխի ցաւը մեղմելու համար, պէտք է սառցապարկ դնել գլխին, կամ փաթաթել սառը ջրում թրջած քաթանով: Սոյն միջոցը կարելի է գործ դնել նաև զառանցելու դէպքում: Թևի և աւանդակների ուռուցքներին կարելի է դնել կտաւատի խաշիլ (թանխաշ), եթէ հիւանդը ամբողջիւն ունի, պէտք է լուծողական տալ: Ծարաւը կտրելու համար պէտք է տալ սառուցի կտորներ, սիրտը քանդուելու ժամանակ — սրտի գտալին պէտք է դնել մանանեխի սպեղանի (գարշիչնիկ): Ուշագնացութեան առաջն առնելու համար, պէտք է հոտ քաշել տալ նաշատիրի սպիրտ, կամ խմացնել ջրով 20 կաթ. վալերիանի կաթիլներ: Որպէս կերակուր կարելի է տալ հիւանդին դիւրամարս բաներ. — մսաջուր, ձու, կաթ, իսկ ոյժերն ամրացնելու համար, խմացնել կոնիակ, գինի, արագ կէսը ջուր խառնած:

Այժմ ժանդախտն այնքան երկիւղալի չէ, ինչպէս որ առաջ էր. այժմ եթէ հիւանդը նոր է վարակուել և քանի դեռ չէ սկսուել հիւանդութեան

ծանր շրջանը, կարելի է յուսալ, որ նրա առաջը կարելի է առնել, պատուաստելով հիւանդին ժանտախտով թունաւորուած շիճուկով: Այդ շիճուկը ստացւում է ձիու արիւնից: Ձիու արեան մէջ մըտցնում են ժանտախտի միկրոբը, դրանով թունաւորւում է կենդանին և մի քանի օր ձին սկսում է տաքացնել: Երբ որ տաքութիւնը իջնում է, սրսկում են նորից և այսպէս մի քանի անգամ կրկնելով՝ ձին ընտելանում է թոյնին, այնպէս որ այլևս թոյնը նրա վրայ չի ազդում:

Այնուհետև ձիու երակը կտրում են և արիւն են թողնում: Արիւնը օդի մէջ առ ժամանակ մնալով՝ բաժանւում է երկու մասի. ջրային մասը, որ շիճուկ է կոչւում, կանգնում է երեսը, իսկ լերդանման մասը իջնում է տակը. վերջինս իբրև անպէտք բան, դէն են ձգում: Ահա այս շիճուկն է, որ սրսկում են մարդկանց կաշու տակը, ինչպէս դիֆտերիտով հիւանդներին են անում և այս միջոցով համարեա հիւանդների կէս մասն առողջանում է: Ժանտախտով չվարակուելու համար կարելի է զգուշութեան համար

առաջուց պատուստեղ տալ, ինչպէս ծաղկի պատուստեղը: Այդ խորհուրդը տալիս ենք մանաւանդ համաճարակի ժամանակ:

Որպէս զի համաճարակը շտաւածուի երկրից երկիր, տէրութիւնները կտրում են ամեն յարաբերութիւն վարակուած տեղերի հետ: Այդպիսի տեղից եկած ապրանքները նախապէս զգուշութեամբ ախտաջինջ են անում և ապա թոյլ տալիս երկրի մէջ մտնելու: Այդ արգելքը, որ կոչւում է կարանտին, կատարւում է այսպէս: Այն կէտերում, որտեղից մըտնում է կասկածելի երկրից եկող ապրանքը կամ մարդիկ, զօրքեր են կանգնեցնում և սրանք թոյլ չեն տալիս առանց սկզբնական քննութեան երկիր մըտնել: Նշանակուած բժիշկները նայում են բոլոր անցնողներին, թէ մի գուցէ հիւանդներ լինին մէջերը: Հիւանդներին ջողում են և պահում են հիւանդանոցում, իսկ մնացածներին պահում են մօտ երկու շաբաթ:

Եթէ նրանց մէջ հիւանդներ լինին, բայց դեռ ևս գաղանի չըջանում, այդ երկու շաբաթում կ'երե-

ւայ հիւանդութիւնը. իսկ եթէ այդքան միջոցում հիւանդութիւնը չնկատուեց, անցաթուղթ են տալիս ու թողնում իրանց սահմանները:

Պարզ է, որ ինչպէս մարդկանց վրայ հիւանդութիւններն են քննում, այնպէս էլ նրանց բոլոր իրերը զանազան միջոցներով ակտաջինջ են անում և ապա յանձնում տէրերին: Այս գէպքում ժողովրդի պարտքն է աջակցել տէրութեանը, որ մեր օգտի համար հաստատում է կարանտինը: Եթէ մենք իմանանք, որ մէկը առանց անցնաթղթի անցել է սահմանը, եթէ նա մինչև անգամ մեր ամենամօտ բարեկամը լինի, մեր պարտքն է յանձնել նրան տէրութեան ձեռքը, որպէս զի մի գուցէ նրա զանցառութեան պատճառով մենք էլ չվարակուենք:

Եթէ չ'նայելով բոլոր ձեռք առած միջոցներին, ժանտախտը տարածւում է, պէտք է գործ դնել մի քանի անհրաժեշտ պաշտպանողական միջոցներ: Այն միջոցներից ամենաառաջին պայմանը մաքրութիւնն է, որովհետեւ, ինչպէս վերևն էլ յիշեցնիք, ժանտախտի միկրոբը զարգանում, աճում է կեղտոտ տեղերում,

նեխուող նիւթերով ծածկուած խոնաւ հողի մէջ: Եթէ խողերան կամ ժանտախտը Հնդկաստանում կամ Եգիպտոսում յայտնուելիս զարհուրելի կերպով կոտորում են բնակիչներին, այդ նրանից է, որ Գանգէսի և Նեղոսի ափերը լիքն են ապականութիւններով, մարդկանց ու կենդանիների դիակներով, որոնք ջերմ արևի տակ նեխուելով, փտում են և աճեցնում վարակիչ հիւանդութիւնների միկրոբները: Այս բանին քիչ չէ օգնում արևելեան ժողովրդների վերջին ծայր անմաքրասիրութիւնը: Ուրեմն մաքրութիւնը իւրաքանչիւր մարդու առաջին հոգսը պէտք է լինի և քանի չեն սկսուել վարակիչ հիւանդութիւնները, պէտք է մաքրել տունը, բազը, փողոցը և այլն: Բաւական չէ միայն իւր սեպհական տունը մաքուր պահելը ընդհանուր մաքրութիւնը պահպանելու համար, պէտք է համերաշխ գործել, չխնայելով ոչինչ ծախս և աշխատանք: Թէև քաղաքային վարչութիւնների գործն է հսկել մաքրութեան վրայ, բայց ամեն քաղաքացի պէտք է իւր կողմից գործին աջակցէ, համոզուած լինելով, որ իւր անձի ապահովութիւնը

սերտ կերպով կապուած է զրացու առողջութեան հետ:

Որովհետև ժանտախտի թոյնը զարգանում է անմաքրութիւնների մէջ, այդ պատճառով պէտք է գետինը մաքուր պահել մարդկանց ու կենդանիների արտադրութիւններից: Պէտք է ունենալ կանոնաւոր արտաքնոցներ և ամեն օր այնտեղ կրաջուր լեցնել, որը մեռցնում է ժանտախտի թոյնը: Եթէ արտաքնոցներում հորեր ունենալը գոյարար է, պէտք է անմաքրութիւնները լցնել տակառների մէջ և քաղաքից դուրս կրել տալ: յամենայն դէպս, գետինը չպէտք է թրջել, իսկ եթէ թրջուի պէտք է գետնի խոնաւութիւնը չորացնել մոխրով: Լուացքի ջուրը նոյնպէս ցանկալի է լցնել առանձին շինած հորերի մէջ, բայց եթէ հորեր չկան, կարելի է ցրիւ տալ արևկող տեղերը, որպէս զի շուտով ցամաքի:

Երկրորդ կարևոր խնդիրը բնակարանի խնդիրն է: Բնակարանը պէտք է լինի չոր, լուսաւոր և ընդարձակ: Ներքնայարկերը, իբրև խոնաւ, վնասակար են: Ուր որ մի երկու սենեակում ապրում են բազ-

մամարդ ընտանիքներ, այդպիսի տեղերում հեշտ կարելի է վարակուել: Համաճարակի ժամանակ ցանկալի է, որ քաղաքը առանձին վարձած տներ ունենայ և այդպիսի խոշոր ընտանիքներն այնտեղ տեղավոյսէ: Առհասարակ երբ մի սենեակի մէջ շատ մարդ է ապրում, այդ սենեակում օդը ռաստիկ ապականւում է, մանաւանդ գիշերը: Իսկ յայտնի է, որ անմաքուր օդը վնասակար է մարդու առողջութեան համար. համաճարակի միջոցին, աւելի եւս: Ժանտախտի թոյնը յաջող զարգանում է փակ օդի մէջ, այդ պատճառով, պէտք է դուռ-հրդիք բանալ: Լաւ է ցուրտ, բայց մաքուր օդում լինել, քան թէ անմաքուր օդ ներշնչել:

Նկատուած է միշտ, որ ժանտախտը հեռուում է սովին, ժողովրդական աղետների միջոցին, երբ ժողովրդի ոտուար մեծամասնութիւնը ուտելիք չէ ունեցել, այն ժամանակ ժանտախտը վրայ է հասել և միլիոնաւոր մարդիկ կոտորուել են ուտելիքի պակասութիւնից կամ վատ սնունդից: Լաւ օրինակ կարող է լինել հնդկաստանի վերջին համաճարակը,

երբ ժողովրդի մի մասը կոտորւում էր սովից: Ժանտախտի ժամանակ թշուառին օգնել, կերակրելը ոչ թէ միայն բարի գործ կատարել է նշանակում, այլ դա ինքնապաշտպանութեան միջոց է: Այդ է պատճառը, որ ժանտախտի ժամանակ ամեն տեղ շտապում են յանձնաժողովներ կազմակերպել ժողովրդին օգնելու համար, որոնք հիմնում են ձրի ճաշարաններ և թէյատներ: Սրանց գործն է տալ մարդկանց սնունդ, նոյնպէս և հոգալ ազգաբնակչութեան մաքրութեան վրայ:

Համաճարակի ժամանակ ներելի չէ չափազանց ֆիզիկական աշխատութիւնները, որոնցով մարդուս կենսական ոյժերն սպառւում են և տրամադրութիւն է ծագում հիւանդանալու: Նուազած, ոյժից ընկած մարդու վրայ թոյնն աւելի է ազդում, որովհետեւ մարդուս թոյլ կազմուածքը չի կարող դիմադրել թոյնի աւերիչ զօրութեանը: Այդ է պատճառը, որ ժանտախտով աւելի շուտ վարակւում են արեւցողները, անկանոն կեանք վարողները, որոնց քայքայուած մարմինը իսկոյն կոթարկւում է հիւանդու-

թեան:

Ժանտախտից վախեցող մարդիկ ընկնում են նեարդային դրութեան մէջ և տրամադրւում հիւանդանալու: Վախկոտ մարդը շարունակ լարուած դրութեամբ մտածում է ժանտախտի մասին: Նա վախենում է ուտել, խմել, ամեն մի շնչին ցաւ ներան ձգում է ահ ու դողի մէջ: Այգալիսիները դիւշեր ցերեկ հանգիստ չունին, որի պատճառով թուլանում է մարմինը անսնունդ մնալուց և անհանգստութիւնից, քայքայւում են նեարդերը այնպէս որ տրամադրւում է չուտով վարակուելու: Սրանց անհրաժեշտ է ունենալ հոգու արիութիւն: Թեթե հիւանդութիւններից չպէտք է չփութուեն ու գլուխները կորցնեն և համոզուած պէտք է լինին, որ ժանտախտին անգամ կարելի է յաղթել:

Քանի որ միկները մարդկանցից չուտ են վարակում, ուտով պէտք է ամեն կերպ աշխատել նրանց կոտորել: Պէտք է տան մէջ դառնուած ծակերը ծածկել և չթողնել, որ նրանք դուրս գան, կամ դեղերով ոչնչացնել: Նոյն զգուշութիւնը պէտք

է դործ գնել ճանճերի վերաբերութեամբ. հարկաւոր է նրանցից պաշտպանել ուտելեղէնները, մանաւանդ մրգերը. թէ տներում և թէ խանութներում պէտք է ծածկել մրգերն ու ուտելեղէնները:

Յում նիւթերն առհասարակ երկիւղալի են: Եւ փած ուտելիքը կասկածելի չէ, որովհետեւ, ինչպէս դիտենք, ժանտախտի միկրոօրը 60 աստիճան տարութեան մէջ ոչնչանում է: Իսկ եթէ ուտելիքը չի կարելի եփել, պէտք է մաքուր լուանալ:

Հիւանդութեան որեւէ պէպքում չպէտք է զանցառութեան տալ և բժիշկ հրաւիրել:

Համաճարակի ժամանակ մեծ ծառայութիւն են մատուցանում հիւանդանոցները, միայն ցաւալին այն է, որ ժողովուրդը հաւատով չի վերաբերում դէպի այս հիմնարկութիւնները: Մտրդիկ սխալւում են, կարծելով, որ իբր թէ այնտեղ ուղարկում են միայն անյոյս հիւանդներին և այնտեղ մտնելուց յետոյ այլևս դուրս գալ չի կարելի: Այս կարծիքին հակառակ, հիւանդանոցում կան այնպիսի յարմարութիւններ, որպիսին աղքատները երբէք իրանց

տներում չունին: Այնտեղ թէ բնակարանը, թէ ուտելիք-խմելիքը, թէ պաշտպանողական միջոցները լաւ են և որ գլխաւորն է, հիւանդը գտնուում է միշտ բժշկի հսկողութեան տակ:

Այս էլ պէտք է գիտենալ, որ հիւանդին տանից հեռացնելն էլ պակաս բարիք չէ, քանի որ հիւանդի ներկայութիւնը տան մէջ մշտական սպառնալիք է ընտանիքի միւս անդամներին: Հեռացնելով հիւանդին տանից, դրանով հեռացրած կը լինիք վարակման աղբիւրը:

Եթէ հիւանդը տանն է բժշկուում, նրան պէտք է առանձին սենեակ յատկացնել և հիւանդին միայն մէկ մարդ պէտք է խնամէ, իսկ այդ խնամողը ոչ ոքի հետ չպէտք է յարաբերութիւն ունենայ: Հիւանդի փոխնորդը, շորերը և այլ իրեզնէները աւելի լաւ է այրել, իսկ ինչ որ չի կարելի այրել, պէտք է ավտահանել: Հիւանդի առողջանալուց կամ մեռնելուց յետոյ նրա բնակարանը պէտք է ավտահանել բժշկի միջոցով: Ժանտախտի դէմ ամենալաւ ավտահանիչ միջոցը կրակն է: Ժանտախտով վարակու-

ած իրերը այն աստիճան երկիւղալի են, որ լաւ է նրանց ոչնչացնել, քան թէ խնայել և շարունակ երկիւղի մէջ լինել: Եթէ այրելն անհնար է, պէտք է այդ իրեզնէները լաւ եփ տալ եռացած ջրում, յետոյ սալանով լուանալ ու չորացնել:

Հ ա մ ա ճ ա ր ա կ ի Ժ ա մ ա ն ա կ պէտք է միշտ տանը ունենալ հետեւեալ ավտահանիչ դեղերը:

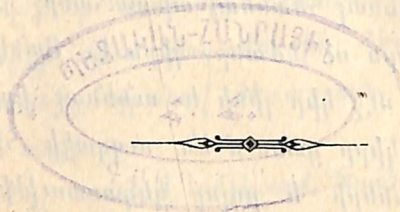
1) Յարմարն ու էժանը կիրն է: Յանկալի է որ ամեն տան մէջ կիր լինի և ունենալ կրի մեծ պահեստ: Չոր կիրը ցանում են ուղղակի հիւանդի արտադրութիւնների և բոլոր կեղտոտութիւնների վրայ:

2) Կարբօլկա կամ կարբօլեան թթուութը, որից կազմում են ամեն տեսակ խառնուրդ: Վերցնում են մի թէյի գդալ կարբօլկա, խառնում են մի բաժակ ջրի հետ: Այս խառնուրդը (2 մ.—100 մ.) կարելի է գործածել հիւանդապահի ձեռները լուանալու համար, իսկ կեղտոտ իրերը լուանալու համար, պէտք է գործածել երկու անգամ սաքտիկ խառնուրդ:

3) Սուլէման (սուլէյմանի) ամենազօրեղ ակա-

տահանիչ միջոցն է, որը սաստիկ թոյն լինելով՝
կարելի է գործ ածել միայն բժշկի խորհրդով:

Հիւանդներին առաջին օգնութիւն տալու հա-
մար, մինչև բժշկի գալը կարելի է տալ հետևեալ
գեղերը. 1) Վալերեանի կաթիլներ և 2) չօֆմանի
կաթիլներ 20 կաթիլ մի հացի գդալ ջրի հետ:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074757

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏՐԱՏ ԵՆ

1. Դիֆտերիա,
2. Քուրծեղ,
3. Կարմիրուկ

Դիմել Գ. Ստեփանեանի գրախճառանոցը.

Александрополь (Эрив. губ.)

Закавказская книжная торговля Степанянца.

